

Sv. Marija u Bapskoj – ponovo nakon trideset i pet godina

Vladimir P. Goss

Filozofski fakultet Sveučilišta u Rijeci

Izvorni znanstveni rad/*Original scientific paper*

7. 9. 2004.

Ilustracije: 1–3 – iz ostavštine prof. dr. sc. S. Sekulić
Gvozdanović; 4–7 – V. Goss

Ključne riječi: *romanika, Slavonija, srednjovjekovna
arhitektura, Bapska, srednjovjekovne migracije, renesansa
12. st.*

Godine 1970. objavio sam u časopisu "Arhitektura" dosta opsežan članak *Vrijednosti romaničke arhitekture u kontinentalnoj Hrvatskoj i kapela sv. Marije u Bapskoj*.¹ Iako sam tada bio zaista na početku znanstvene karijere, taj tekst, možda neskromno, doživljam još uvijek kao sasvim dobar pregled znanja o navedenoj temi prije 35 godina. U međuvremenu, neka su se pitanja raščistila, no mnoga nisu. Naš inventar romanike u međurječju Save i Drave neizmjereno se obogatio (ako uključimo profanu arhitekturu, arheološka nalazišta i indikacije iz pisanih izvora), ali naše znanje o ključnim spomenicima, kao što su Zagrebačka katedrala, romaničke župne crkve slobodnih kraljevskih gradova (Zagreb, Varaždin, Vukovar...), benediktinski samostan u

Autor obrađuje romaničku fazu crkve sv. Marije u Bapskoj, te komparativnom analizom određuje njezino mjesto unutar arhitekture velike srednjovjekovne migracije "Sasa". Ključnu ulogu igra uzorno izvedeni dekor najstarijeg dijela crkve, za koji se predlažu usporedbe u donjorajnskom području uz Sjeverno more (Frizija, Groningen, Drente). Prisustvo "hospita" s donjonjemačkog područja dokumentirano je u Vukovaru u prvoj polovici 13. st., u koje se vrijeme može datirati i crkva u Bapskoj.

Nuštru ili iločki kompleks neće se bitno bolje upoznati bez sustavnih arheoloških istraživanja. Istraživanja velikog ranokršćanskog, predromaničkog i kasnijeg srednjovjekovnog kompleksa sv. Marije Gorske kod Lobora, koja vrši dr. Krešimir Filipec, pokazuju što nas, ako se potrudimo, očekuje na teritoriju koji je više puta proglašavan predromaničkom i romaničkom "bijelom mrljom" na umjetničkom zemljovidu Hrvatske.

¹ V. Gvozdanović, *Vrijednosti romaničke arhitekture u kontinentalnoj Hrvatskoj i kapela Sv. Marije u Bapskoj*, u: "Arhitektura" 106, 1970., str. 64–68.

U tom kontekstu kao i 1970. kapela sv. Marije na groblju srijemskog fruškogorskog sela Bapske ostaje vrlo zanimljiv spomenik, malen opsegom no lijepo izgrađen i, što je rijetkost u našim stranama, ukusno ukrašen. Upravo ga to čini podosta jedinstvenim, jer naše manje ruralne crkve vrlo se rijetko kite arhitektonskom plastikom, a o vegetabilnim ili figuralnim motivima da i ne govorimo.² Neka saznanja povjesničara i povjesničara umjetnosti koja nisu bila dostupna 1970. omogućuju, vjerujem, nove uvide u predmet ove studije i bolje razumijevanje Sv. Marije u Bapskoj unutar kompleksa istočno-slavonske i panonske romanike.

Kapela se nalazi na zaobljenom brežuljku strmih sjevernih, istočnih i južnih padina. Čovjek se koristio tim položajem od pamtivijeka, pa su tako pretpovijesni nalazi u okolici dali ime bapsko-lendeljskoj kulturi, a tradicija nastanjenosti nastavlja se u antici i prenosi na srednji vijek.³

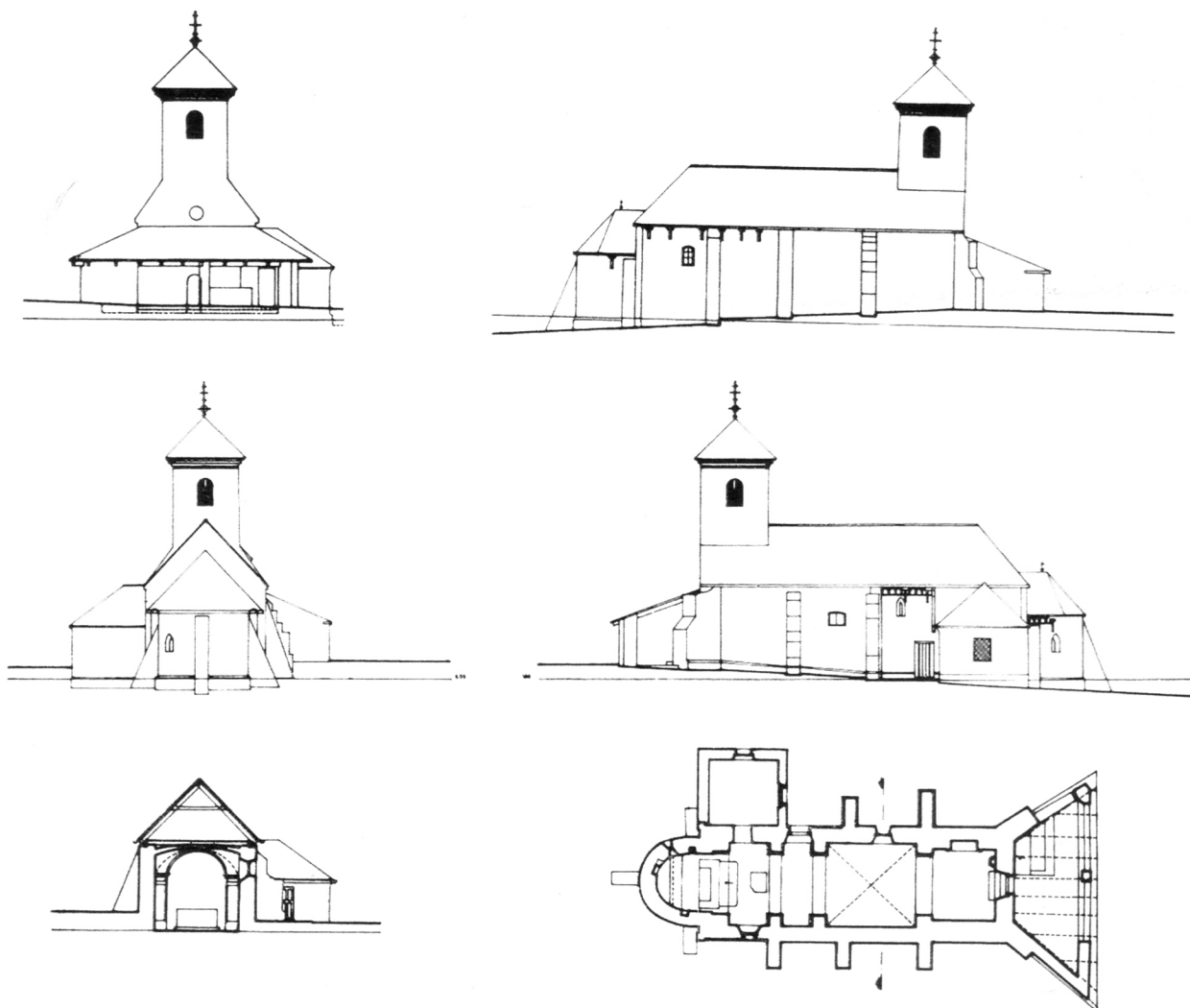
Izvana, 1968., kad sam prvi put obradio crkvu u ekipi Arhitektonskog fakulteta koju je vodila prof. dr. Sena Sekulić-Gvozdanović, Sv. Marija ukazala se kao izdužena jednobrodna građevina od opeke sa zaobljenom malo izduženom apsidom, s tornjićem nad zapadnom fasadom, ispred koje je lopica trapezoidnog tlocrta, te s pravokutnom sakristijom uz jugoistočni kraj broda.⁴ Najstariji dio crkve je apsida pokrivena polukalotom rub koje označava pojasnica što izravno prelazi u plohu zida. Izduženost svetišta jasnije se osjeća u unutrašnjosti, no to je stoga što je na raniji trijumfalni luk (trag se vidio južno od oltara) dodan još jedan. Unutrašnjost je podijeljena na četiri nejednaka traveja, a najstariji dio odgovara otprilike prvim dvama travejima do svetišta. Kraj tog dijela označen je na vanjskom zidu plitkom lezenom, kakva također markira uglove broda uz svetište, a uz nju su restauratorski radovi otkrili na istočnom zidu broda uske i plitke slijepo polukružno završene niše. Taj izvorni, zacijelo nepresvođeni brod produžen je u drugoj fazi prema zapadu; prema podacima koje navodi Bošnjaković, zvonik je sazidan 1855. (iako je možda postojao i ranije ili bio planiran, na što bi ukazivala debljina zida zapadnog traveja i položaj kontrafora uz zapadnu fasadu). Trećoj fazi pripada svod svetišta (1754., iako je ovdje zacijelo postojala polukalota i u izvornom stanju), a današnja svodna konstrukcija broda izvedena je 1780. Lopica, sakristija i južni ulaz u brod izvode se oko 1837. Nad svodovima je bio "zbjeg", u koji se moglo uvući preko kontrafora na južnoj fasadi (danas uklonjen). Crkva je zidana opekama i bila je neožbukana, osim sakristije uklonjene pri obnovi 1977. Opeke se vežu debelim slojevima veziva, što dovodi do efektne igre boja i linija – crvenkastosmeđi potezi opeka išarani bijelosivkastim crtama sljubnica. Kombinirano slaganje opeka pokazuje da kapela vjerojatno nije bila ožbukana, ili da je bila prekrivena sasvim tankim namazom, kroz koji se vidjela struktura.⁵ Apsida počiva na prizemnom vijencu od sedam nizova opeka, od kojih je najgornji koso zasječen. Slijedi niz opeka okrenutih širom stranom, te potez četvrtkružnih

opeka. Prozori, na južnom boku i na čelu apside (ovaj posljednji je otvoren tijekom restauracijskog zahvata i nije identičan s prethodnim, no vjerojatno je postojao u izvornoj fazi, te je doživio preinake prilikom zatvaranja i otvaranja), te na južnom boku lađe, nalaze se u ljevkastim nišama, lijepo složenima od posebno lijevanih opeka (lučni, minimalno zašiljen nadvoj), dok petu zidova nišu označava ponovo opeka okrenuta širom stranom prema gledatelju. Dva slična otvora postoje na istočnom dijelu južne fasade, nešto niže od navedenoga, no nadvoj im je od radijalno slaganih opeka. Treći tip "romaničkih" prozora pojavljuje se na bokovima apside i na sjevernom zidu. To su manji lučni otvori u ljevkastim nišama, a nizak položaj onoga na sjeveru pokazuje da je vjerojatno nastao nakon ubacivanja svodova, dakle da se radi o "pseudoromaničari", što bi mogao biti i slučaj sličnih otvora na apsidi.

Najzanimljiviji je, svakako, potkrovni vijenac. Sastoji se od niza "arkadica" od po dvije u šilj složene opeke, koje počivaju na opekama profiliranima kao četvrtkružne konzole. Taj efektan, grafički element podvučen je potezom opeka u obliku dijamantnih zrnaca kojima je šiljak blago usmjeren nadolje, tako da donekle ostavlja dojam omiljelog romaničkog motiva zubaca pile. Taj se ornament šezdesetih godina vidio tek u tragovima, no kasnije je uredno restauriran. Potkrovni vijenac nastavlja se i na najstarijem dijelu broda, što pokazuje da je on sačuvan u izvornoj visini. Taj vijenac mjestimično sijeku drveni profilirani klinovi, koji uglavljaju stropne grede. Istočni je zabat sačuvan tek u donjem dijelu, a kako je izvorna zapadna fasada nestala, ne može se ustanoviti njegov izvorni oblik i visina.

Ovaj najstariji, romanički dio crkve, produžen je u gotici. Gotički dio (šiljati otvori, kontrafori) daleko je siromašniji i ne pruža nekih osobitih formalnih oslonaca za dataciju. Barok je ubacio svodove, a dodaci i popravci (zvonik, lopica, sakristija, južna vrata) iz kasnijeg su vremena. Ova moja zapažanja treba ponovo razmotriti u svjetlu obnove 1977. (bilj. 4). Predložene su četiri faze izgradnje: romanička, koja uključuje sve romaničke elemente zgrade; njoj su dodane još dvije srednjovjekovne faze, nazovino ih uvjetno "gotičkima". Treća faza produžuje crkvu za još jedan travej prema zapadu, a zide tog dijela je deblje za 30-40 cm od ostaloga. Da li se ovdje nalazio ili planirao neki zvonik? Četvrta faza datira se nakon izгона Turaka i uključuje, konačno, i sakristiju, lopicu i sadašnji zvonik. Na temelju rekonstrukcije i Diana Vukičević-Samaržija prepoznaje dvije gotičke faze crkve. Kasniju datira 15. stoljećem, kojem naravno pripada i šiljati luk ulaznog otvora.⁶

Bapska leži uz važan stari put od dunavske obale prema Mačvi i Bosni. Povezivala je Šaregrad s Morovićem, koji oba zadobivaju posebnu važnost na prijelazu 14. i 15. stoljeća.⁷ U vezi s time, a i s pretpostavljenim porastom stanovništva, mogla bi se pretpostaviti i dogradnja gotičkog dijela oko 1400. Bapsku su 1664., kao i neke druge srijemske crkve, spalile tatarske trupe u turskoj vojsci. Obnovljena je u baroku, vjerojatno brzo po

Bapska, tlocrt, presjek, pogled (1968.)

² Isto, str. 65. Na apsidi crkve u Moroviću do restauracije 1898. nalazio se potkrovni vijenac slijepih lukova (a valja podsjetiti i na profilirane rozete broda); sličan motiv nalazi se na unutarnjem sjevernom zidu "tornja" Sv. Jurja u Belcu (pojava koju dosada, koliko je meni poznato, nitko nije zadovoljavajuće objasnio); rudimentarni protiron krasi pročelje Sv. Martina u Lovčiću, a lunete s izrazitim romaničkim "kobasičastim" profilom nalaze se na pročeljima u Koški (s prikazom križa) i Martinu. Zupci pile, tipičan romanički motiv, javljaju se na crkvi u Križu, koja je ne tako davno datirana u 15. ili čak 16. stoljeće. Na crkvi se nesumnjivo radilo i u to vrijeme, no koliko je i što ostalo od starije crkve koja se spominje 1334., treba preciznije ustanoviti. Ovdje bih također naglasio i reljef lava, rijedak figuralni motiv, uzidan u razmjerno recentni ulazni portik crkve. Možda je dio složenijeg portala, koji bih provizorno datirao u kasniji srednji vijek. Vidi: Z. Horvat, *Nove spoznaje o župnim crkvama u Križu, Kloštar Ivaniću i Dubravi*, "Godišnjak zaštite spomenika kulture Hrvatske" 23, 1997., str. 95–110, i moju navedenu studiju, str. 65, 67.

³ Đ. Szabo, *Spomenici prošlosti u Srijemu*, u: "Savremenik", 1916., str. 49. Sažeti pregled arheoloških nalaza donosi A. Bošnjaković, *Crkva Blažene Djevice Marije u Bapskoj*, Zagreb, Znanje, 1978. (pretisak 2000.), str. 7–42 (literatura u bilješkama). Danas se upotrebljava termin sopotsko-lendeljska kultura.

⁴ Crkva je vrlo detaljno opisana u mojoj gore navedenoj radnji (str. 65–66), te u knjizi S. Gvozdanović-Sekulić, *Crkve tvrđave u Hrvatskoj*, Zagreb. Školska knjiga, 1994., bilj. 93, str. 146–148. I ovaj je opis raden prema mojim bilješkama s terena i odražava stanje otprilike deset godina prije restauriranja crkve. Te iscrpne opise ovdje radikalno kratimo uz naglasak

na istočni, najstariji dio crkve. Restauracija je izvršena 1977. i detaljno opisana u članku: A. Krejačić, *Komparacija otvora i lukova od izvornog i novog materijala na spomenicima kulture u Slavoniji*, u: "Anali Zavoda Jugoslavenske akademije – Osijek" 3, 1984., str. 265–301. Restauracija je zaista lijepo "izvukla" romanički dio, uklonila dozidanu sakristiju otkrivši zaidane prozore, a također i nezgrapne kontrafore. Pojasnile su se neke od faza gradnje, no meni se čini da su neka pitanja ostala otvorena, na što ćemo se dakako kasnije u tekstu osvrnuti. Također, Bošnjaković, n. dj., str. 142–147.

⁵ Podatke na temelju povijesnih izvora (vizitacija) donosi Bošnjaković, n. dj., str. 71. Tanki namaz primjenjuje se, npr., u Domanjševcima u Prekomurju. Vidi: M. Zadnikar, *Romanska arhitektura na Slovenskem*, Ljubljana, Cankarjeva založba, 1959., str. 127–134. Na istom objektu kao i u Selu i Turnišću u Prekomurju javlja se i četvrtkružno profiliran prizemni vijenac. Svi ti objekti zidani su opekom. Na njih mi je pažnju pred više od tri desetljeća svratio dr. Zadnikar, kojem i ovom prilikom zahvaljujem na našoj davnoj, za mene neobično korisnoj suradnji.

⁶ Ponavljam da je sve to detaljno opisano uz minucioznu analizu zida i sl. u radovima navedenima u bilj. 4. Vizitacija iz 1729. navodi da crkva nema tornja. Vidi: Josip Brüstzle, *Povijest katoličkih župa* (preveo i priredio Stjepan Sršen), Osijek, Matica hrvatska, 1994., str. 24. Ova moja zapažanja valja proširiti zaključcima donesenima tijekom obnove 1977. (bilj. 4); Krejačić, n. dj., str. 273–278; D. Vukičević-Samaržija, *Sakralna gotička arhitektura u Slavoniji*, Zagreb, Institut za povijest umjetnosti, 1986., str. 98–99.

⁷ J. Bösendorfer, *Crnice iz slavonske povijesti*, Osijek 1910., str. 181–182.

Bapska, romanička apside (1968.)

oslobodenju, dakle oko 1700. ili nedugo nakon te godine. Ovdje, naime, nije trebalo vršiti repopulaciju jer su se u dolinama Fruške gore očuvali stari stanovnici. Tako je nakon nekoliko desetljeća crkvice kao poluruševina ponovo preuzela svoju vjekovnu funkciju. Kao popularno prošteništa postala je ponovo premalena, pa je u 19. stoljeću dodan još jedna prostorni element – lopica.⁸

Nakon svega toga, sad nam se valja pozabaviti s najstarijim, romaničkim dijelom crkve. Bapska se spominje kao župa na popisu papinske kolekte 1332.–1334.⁹ No izvorni dio crkve, razmjerno malo izdužen pravokutni i zacijelo ravnim stropom pokriven brod i nadsvođena zaobljena, malo izdužena apside, koja pokriva gotovo cijelu širinu istočnog zida, sigurno je stariji. Taj je dio bio jednostavno no efektno artikuliran već navedenim kolorističkim sredstvima, ugaonim lezenama, prozorskim nišama, te prizemnim i potkrovnim vijencem.

Pišući opetovano o “srijemskom tipu” Đuro Szabo je našao “analogon u mađarskom mjestu Börszöny u nekadašnjoj Hontskoj županiji”.¹⁰ Zaista, u Nagybörszönyju nalazi se lijepa romanička crkvice iz vremena oko 1200., sa širokom polukružnom apsidom, pačetvorinastim brodom i zvonikom pred zapadnom fasadom. No nekih očitijih sličnosti s bilo kojom od zgrada “srijemske skupine” nema (najbliža bi analogija bila s ruševinama u Ledincima). Svakako prihvaćajući da su elementi koje nalazimo u Bapskoj prisutni u Karpatskoj kotlini, mislim da stvarne izvore valja potražiti ondje gdje smo tražili i izvore za oblike crkava u Moroviću i Novim Mikanovcima, dakle na “saskom”, donjonjemačkom području, uz donju Rajnu i Sje-

verno more.¹¹ Upozorio bih prvenstveno na vrlo bogatu ruralnu arhitekturu nizozemskih pokrajina uz Sjeverno more – Friesland, Groningen, Drente. Romaničke crkve tog područja (11.–13. stoljeće) uglavnom su jednobrodne, sa širokom i visokom apsidom koja se nerijetko produžava u brod, odnosno, takvu se prostornom elementu dodaje širi, pačetvorinasti brod, čime se tip približuje crkvi koju njemački znanstvenici nazivaju “zusammengesetzte raum” (polukružna apside, presvođeni kvadratni kor, pravokutna lađa, toranj u sredini zapadne fasade).¹² Crkve uz Sjeverno more zidane su dobrim dijelom, ali ne isključivo, opekom. Ima ih i izgrađenih od tufa (sedre). U tom je slučaju kamen rezan tako da sugerira oblik i dimenzije

⁸ M. Gašić, *Povijest župe i mjesta Morović, Đakovo 1937.*, str. 112 i dalje; Bösendorfer, gore navedeno mjesto.

⁹ Gašić, n. mj.; Brüstle, n. dj., str. 23 (Baba, Baaba, Baka).

¹⁰ Đ. Szabo, *Umjetnost u našim ladanjskim crkvama*, 2. izdanje, Zagreb, Jeronimska knjižnica, 1930., str. 62.

¹¹ Vidi moju studiju *Crkva Sv. Bartola u Novim Mikanovcima i europska kultura*, u: “Peristil” 46, 2003., str. 6, posebice opaska 5, str. 8.

¹² V. Gvozdanović, *Crkva Majke Božje u Moroviću*, u: “Peristil” 12–13, 1969.–1970., str. 18.

¹³ S. J. van der Molen, *Romaanse Kerken van het Noordererf*, Zutphen, De Walburg Pers, 1981., sheme na str. 27 i 173. Crkve koje donosi autor imaju, naravno, nerijetko više faza, raniju i kasniju romaničku, prijelaznu s gotičkim elementima, a također su dograđivane i pregrađivane u gotici. Romaničke faze datiraju uglavnom iz 12. ili s početka 13. st.

¹⁴ N. dj., sl. 13, str. 43; sl. 17, str. 46; sl. 31, str. 67–68; sl. 44–45, str. 89;

Bapska, detalj arhitektonske dekoracije (1968.)

opeka. Naravno, postoje i maštovite, polikromne kombinacije opeke i kamena. Dekorativni repertoar mogao bi se nazvati tipičnim za područje graditeljstva u opeci, no valja naglasiti njegovu raznolikost. U smislu potkrovnih vijenaca, koji su najvažniji dekorativni motiv ove arhitekture, pa tako i gornjih završetaka plitkih zidnih niša ili ukrašavanja zabatnih površina, nailazimo na nizove arkadica, ali i na trokutasti motiv kakav se javlja u Bapskoj, kao i na varijantu ravnog istaknutog poteza na konzolama.¹³ Dakle, friz u šilj spojenih elemenata (bilo opeka bilo komada kamena) smatra se tipičnim za to područje (Friesland: Eestrum / opeka, Swichum / opeka, Jorwerd-toranj / kamen i opeka; na brodu i apsidi javlja se ravni potez na

konzolicama). Na crkvi u Wirdumu (Groningen) nalazi se sličan na dijelu broda, dok ostatak krase arkadice u kombinaciji sa zupcima pile. Dvostruki friz zubaca nalazimo u Bergumu (Friesland). Lučno postavljene zupce pile susrećemo u Vriesu (Drente).¹⁴ Uopće, navedeno područje prikazuje se kao prava slikovnica temeljnih ali efektivnih romaničkih motiva, iskorištenih tako reći do maksimuma no s mnogo takta i ukusa. Za razliku od Bapske, ti motivi nisu podvučeni još jednim horizontalnim potezom poput naših dijamantnih zrnaca. No gotovo identičan oblik dijamanta nalazimo na apsidi frizijske crkve u Hantum gdje zrnca rese nadvoje otvora i slijepih lukova.¹⁵

Zanimljiva je i pojava široke i visoke apside, koja je nerijetko širine broda, odnosno tek nešto uža.¹⁶

Valja ponoviti da se radi o repertoaru uobičajenih elemenata romaničke dekoracije, i bilo bi nepotrebno inzistirati na dalekim ravninama uz Sjeverno more kao izvoru tih motiva za crkvicu na obronku Fruške gore. No postoje dodatni povijesni motivi koji nas navode na tu sugestiju. Vjerujem, kao što sam više puta pisao, da se oblici crkava poput Sv. Marije u Moroviću, Sv. Bartola u Novim Mikanovicima ili "Saške crkve" u Novom Brdu na Kosovu ne mogu objasniti lokalno, već uzore treba tražiti u središtima velike "saksonske" migracije, koju je pokrenula "renesansa 12. stoljeća".¹⁷ To su oni "hospites" koje naveliko bilježe naši srednjovjekovni spomenici.¹⁸ Dvadesetak kilometara sjeverozapadno od Bapske leži Vukovar, čijem podgrađu herceg Koloman podjeljuje povlastice slobodnoga kraljevskoga grada 1232. U povelji se poimence

sl. 81, str. 131; sl. 97, str. 149–153. Također, S. J. van der Molen, *Friesland Monumentaal*, Leeuwarden, De Tille, 1975., sl. 90, str. 89.

¹⁵ Van der Molen (1981.), sl. 23–24, str. 55. Ova je apsida lijep primjer "želje za dotjeranosti" kakvu upravo nalazimo u Bapskoj. U istoj knjizi (sl. 22) vidi se dosta sličan motiv izveden u kamenu ali iznad friza konzolno postavljenih lukova na apsidi crkve u Grouwu (Frizija). U svojoj studiji iz 1970. (vidi bilj. 1) naveo sam niz primjera za pojavu dijamantnih zrnaca, konzolica i zubaca u nas (Sv. Križ u Križu) i širom romaničke Europe. N. dj., str. 66, bilj. 19–22.

¹⁶ Aalsum (Van der Molen, 1981.), sl. 8, str. 35; Eestrum, sl. 17, str. 49; Hantum, sl. 23, str. 55; Jorwerd, sl. 31, str. 67; Oosterlittens, sl. 35, str. 77, itd.

¹⁷ Vidi moju studiju o Novim Mikanovicima navedenu u bilj. 11.

¹⁸ N. Klajić, *Povijest Hrvata u razvijanom srednjem vijeku*, Zagreb, Školska knjiga, 1976., str. 286 i dalje.

spominju Teutonci, Saksonci, Ugri i Slaveni.¹⁹ Da je gornjenjemački element bio odlučan činbenik u novom kraljevskom gradu, pokazuje i u Hrvatskoj jedinstven izbor titulara župne crkve, sv. Lamberta, izrazito donjonjemačko-nizozemskoga sveca.²⁰

Utjecaji ne putuju, već ljudi koji su oblike negdje naučili ili vidjeli. Dok naravno motiviku poput one u Bapskoj – ili Friziji – nalazimo i na ruralnoj arhitekturi Ugarske, ovdje bih naveo lijepu romaničku crkvicu u Czempeskopacsu, koja ima “frizijski” ravni potkrovní vijenac. Stanje koje nam se polagano otkriva u istočnoj Slavoniji iz vremena oko 1200. govori u prilog tome da se i u Bapskoj pojavio netko tko je dobro poznao govor ruralnoga romaničkoga graditeljstva sjeverne Europe. Područje između Vukovara i Iloka u srednjem je vijeku gusto naseljeno. Na malom području koje je u 19. st. zauzimala župa Lovas, Brüstle bilježi pet župa u prvoj polovici 14. stoljeća: Lovas, Bapsku, Mohovo, Novak i Opatovac.²¹ Da li se dio onih “Sasa” iz Vukovara prelio i do obronaka Fruške gore? Da li je netko iz Bapske “posudio” graditelja iz Vukovara?

Izrazit individualitet građevina “srijemske skupine” po mom je mišljenju još jedan argument za pripisivanje Bapske

¹⁹ Z. Karač, *Urbani razvitak srednjovjekovnog Vukovara*, u: “Starohrvatska prosvjeta”, ser. III., 21, 1996., 245–273, posebno str. 252. Brüstle, n. dj., str. 52. A na istok od Bapske, pokraj Slankamena na Fruškoj gori je selo Sase. Zahvaljujem prof. Zdenku Samaržiji na ovoj vrijednoj obavijesti.

²⁰ Z. Karač, n. dj., str. 258. H. Sachs, E. Badstübner i H. Neumann, *Christliche Ikonographie in Stichworten*, München, Kösel-Verlag, 1975., str. 229, navode da je sv. Lambert (oko 625. ili 640.–705./6.) naslijedio umorenoga biskupa Maastrichta, bavio se misionarskom djelatnošću u Brabantu, živio u egzilu u Satvelotu i konačno je i sam ubijen od franačkih plemića u Liègeu, gdje je i sahranjen u Katedrali.

²¹ Brüstle, n. dj., str. 23. Za posjet Czempeskopacsu još jednom zahvaljujem prof. Alice Mezey, suradnici mađarskog Nacionalnog instituta za zaštitu spomenika u Budimpešti. Kad je ovaj tekst već bio predan za tisak, dobio sam dodatne informacije od mađarskih kolega, koje se mogu sažeti kako slijedi: na cik-cak motiv ili motiv trokuta na konzolama nailazimo najčešće u sjevernom i istočnom mađarskom povijesnom prostoru (Nytra, Karcsa, Keresztúr, Csaroda), na jugoistoku (Kövágószőlös i Málom u Baranji; Kiszombor), rjeđe na zapadu (Lengyeltóti). Oblici dijamantnog motiva također su, čini se, češći na sjeveru (Szalonna, Várászo). Za ovu vrijednu informaciju dugujem zahvalnost profesorima Pálu Löveiiju, Alice Mezey, Sándoru Tóthu i Beli Szoltu Szakacsu (pisma i e-mail). Oprezno i vrlo provizorno moglo bi se podsjetiti da je naglasak na područjima u koja od kraja 11. stoljeća stižu gornjonjemački doseljenici. No, po riječima kolege Tótha, “zrnca kao u Bapskoj nisu poznata u Mađarskoj”. Sve navedene zgrade mogu se datirati u kraj 12. ili 13. stoljeće, a prema kolegti Tóthu “dijamantni motivi se datiraju ponajviše oko 1200.”

Bapska, apsida (2004.)

< Bapska, pogled na kapelu s jugoistoka (2004.)

Bapska, romanička faza južnog zida (2004.)

donjorajnskom majstoru. Među očuvanim spomenicima ne postoje dva Morovića, dva Sv. Bartola, dvije Bapske. Uz pretpostavku da je puno toga izgubljeno, ne čini se da je netko po istočnoj Slavoniji stvarao “školu”, već da se pojedini spomenici linearno vežu na daleke uzore, koji postaju bliski dokumentiranom prisutnošću kolonista s tih udaljenih područja. Oni se na području zemalja Krune sv. Stjepana pojavljuju već za Gejze II. (1141.–1161.), kad se Nijemci iz Porajnja i Flamanci doseljavaju u Transilvaniju. No velika se migracija “Sasa” događa u prvoj četvrtini 13. stoljeća pod pokroviteljstvom Andrije II.²² Kako su se ti “hospites” smještali na terenu, donosili su sjećanja na oblike iz svoje uže domovine – “zusammengesetzte raum” u Moroviću, okrugli toranj u Novim Mikanovcima, “frizijski” dekor u Bapskoj. To vrijeme intenzivne kolonizacije prve polovice stoljeća vjerojatno je i doba nastanka Sv. Marije u Bapskoj.

Prije zaključka valja nam se vratiti na pitanja koja po mom mišljenju otvara restauracija 1977. Prvo, ako su klinovi greda iz prve faze, kao što misli Anđelka Krejačić, oni zaista dosta nezgrapno sijeku lijep friz arkadica. Moglo bi se pomisliti da je crkva možda izvorno zamišljena kao presvođena, no protiv toga govori izvorni prozorčić na južnom zidu, koji se našao iznad današnjega svoda! Uopće, kao što smo već naveli, “najstariji” dio kao da pokazuje dva tipa romaničkih otvora: oni na južnom zidu i na južnoj strani apsida pripadaju originalnoj opremi poput prizemnog i potkrovnog vijenca (mješovito slaganje opeka). No postoje i niži prozori na južnom

zidu broda, koji su prilikom obnove djelomično ili sasvim otvoreni, oni s radijalno složenim nadvojima. Dakle, postoje li dvije romaničke faze, a grede i njihove klinove treba ipak pripisati nekoj kasnijoj obnovi prije presvođivanja broda i obnove svoda u apsidi? U tom bi se slučaju najstarija faza Sv. Marije zaista mogla datirati iz prijelaza 12. u 13. stoljeće, a ona kasnija “romanička” mogla bi označavati popravke nakon potresnih događaja 1242. A trebalo bi ozbiljno razmisliti i o mogućnosti postojanja neke ranije crkvene zgrade na tom tisućljećima posvećenom terenu, kako oprezno na više mjesta u svojoj knjizi predlaže Bošnjaković. Reevaluacija Sv. Marije otvara i nove mogućnosti za detaljniji pogled na neke druge romaničke spomenike istočne Slavonije. Ovdje, zbog visokih i širokih apsida dolaze prvenstveno u obzir crkve u Martinu i Koprivni, a možda i ruševina u Đakovačkim Selcima.²³

Na kraju, nazire se pitanje: je li dotok “hospita” označio početak gradnje u trajnom materijalu (opeka, kamen)? Naizgled to se čini mogućim, no ne zaboravimo da su opekom građene i crkva sv. Ilije u Vinkovcima, i ona tragovi koje su nađeni u nedalekim Borincima, a obje su barem stoljeće starije.²⁴ Dakle, radi se o materijalu koji će trebati i dalje razrađivati i proširivati novim otkrićima, razgovorima i spoznajama. Možda bi najzanimljiviji “test” bio iskopavanje obiju vukovarskih župnih crkava – Sv. Lamberta hospita “in suburbio castris Walkow” i Sv. Jurja jobagiona uz “Castrum Walkow”.²⁵

²² Vidi moju studiju navedenu u opaski 11, str. 8. Tirinzani i Bavarci smještaju se u sjevernoj Ugarskoj već krajem 11. stoljeća.

²³ Na pr., Bošnjaković, n. dj., str. 144–145. Za Đakovačke Selce vidi Z. Karač, *Istraživanje romaničke crkvice u Đakovačkim Selcima*, “Obavijesti” 23, 1991., str. 37–40. Različitost otvora primijetio sam i tijekom nedavnoga kratkog posjeta danas ruševnoj crkvi u Koprivni, no detaljan studij još valja poduzeti.

²⁴ S. Dimitrijević, *Arheološka topografija i izbor arheoloških nalaza s vinkovačkog tla*, u: *Corolla memoriae Iosepho Brunšmid dedicata*, Vinkovci, Hrvatsko arheološko društvo, 1979., str. 133–200, posebno str. 194 i dalje.

²⁵ Z. Karač, n. dj., str. 252–258.

> Bapska, unutrašnjost (2004.)

Summary

Vladimir P. Goss

St. Mary at Bapska – Thirty-Five Years Later

The object of this study is the church of St. Mary at Bapska, a village east of Vukovar on the slope of the Fruška gora mountain. The church contains an easily recognizable Romanesque part – the rounded apse and the eastern section of a single nave. The Romanesque phase of this brick church is distinguished by carefully executed decoration consisting of a base cornice, a string course made of bricks forming a zig-zag line placed on quarter-circle brackets, and a string of diamond beads.

The restoration in 1977 has established two later (Gothic) medieval phases, and additional work in the period after the expulsion of the Turks (ca. 1700 and later). The decor of the oldest section was neatly restored and a number of old windows were reopened – leaving us with some questions as to the earliest history of the church, i.e., a possibility of two Romanesque phases, the original one around 1200 with repairs after the Tartar invasion of 1242.

The decor of the church, quite unique within continental Croatia, could be seen as typical of Romanesque brick architecture, but one is struck by analogies with the rural architecture of the Lower Rhine area (Friesland, Groningen, Drente). One should note the presence of the "hospites" from the Lower German area in Vukovar in the first half of the 13th century, who dedicated their church "in suburbio castri Walkow" to St. Lambert, a typically Lower Rhine saint. This is the only church of St. Lambert in Croatia. There is also a village of Sase ("The Saxons") on the Fruška gora Mountain near Slankamen.

As it seems to be the case of some other Romanesque churches in Eastern Slavonia, distinct features of St. Mary at Bapska seem to owe their form to far-away models in the lands which provided much of the manpower to the great colonization movement within the "Renaissance of the 12th century." Those "Saxons," a mix of Saxons, Lower Saxons, Frisians, Flemings, Thuringians, etc., massively migrated to the lands of the Crown of St. Stephen in the late 12th and early 13th century. St. Mary at Bapska is yet another link of Croatian lands with that important European medieval phenomenon.